

NOIZ *G(E,I)* ETA NOIZ *J(E,I)* LATINETIKO MAILEGU 'BERRIETAN'

Leioa, 1994.10.05
Jose Antonio Mujika

Euskaltzaindiaren 1986ko araua honela zehaztuko nuke:

— Mailegu berri jasoek, hau da, batez ere eskolan eta unibertsitatean erabiltzen diren jakintza arloko hitz 'ikasiek' jatorrizko *g(e,i)* grafia gordeko dute eta ebaki ere, ahoskera jasoan bederen, [g] hotsaz ebakiko dira: —*biologia, genesi*, etab.—.

— Gainerako guztiak, hau da, ohiko hitz bilakatu diren mailegu arrun-
tagoak, nahitaez zahar-zaharrak izan gabe ere, ahozkoan sartuxeak direla-
ko-edo, *j ebakera guztiz finkaturik dutenak —ahaleginak ahalegin, aldatze-
ko modu segururik ez dutenak, alegia— eta askotan bestela ere
“etxekotuak” diren seinaleak bere baitan dituztenak *j(e,i)* grafiaz idatziko
dira, mailegu zaharrak bezala: *ajenda, ajente, ajentzia, bijilantzia, bijilia, di-
lijentzia, errejimen, exijentzia, intelijentzia, jestio, kolejio, majiko, orjinal,*
plajio, pribilejio, e.a., *birjina* eta *ebanjelio* bezala.

1. Maileguzko hitzen idazkeraz erabakiak hartu zituenean, honako arau hau eskaini zuen Euskaltzaindiak, besteak beste, 1986an:

Mailegu zaharretako *j* eta *i* ikutu gabe, orain mailegatzten diren hitzetan *g* grafia hobetsiko da: *biologia* (biologoa), *geografia* (geografoa), *filologia* (filologoa), *dramaturgia* (dramaturgoa). Jakina da *g* grafema /g/ bezala irakurri ohi dela euskaraz edozein bokalen aurrean. (Euskaltzaindia, 1986: 37)

Irakurri batera argia eta erraza dirudien arau honek uste baino korapilo eta gorabehera gehiago dauka bere baitan gorderik, Hiztegi Batuko batzordeko kide den M. Zalbidek erakutsi berri duen bezala (1). Bi dira arazo-bide nagusiak:

a) Argibide gisa-edo adibide batzuk ematen diren arren, ez da behar adina zehazten non dagoen mailegu zaharren eta oraingoan arteko muga. Izan ere, zein da mailegu 'zaharra' eta zein 'oraingoa' edo 'berria'? Zein multzo edo sailetan sartu behar dira, esate baterako, *kolejio/kolegio, jeneral/general, ajentzia/agentzia, errejistro/erregistro* eta horrelakoak: *j-z* idatzi ohi diren mailegu etxekotuen sailean

(1) Ikus Zalbide 1994.

ala g-z idatzi beharreko mailegu berri eta irentsi gabeen multzoan? Egia esan behar bada, mailegu 'zaharren' multzoa gehiegi murriztu eta 'oraingoena', berriz, zabal hartzeko joera somatzen da gaur egun zenbait idazlerengan, ene irudiko, oraintsu arte ez bezala. Etxekoturik daudenen kopurua ezinbestekoetara mugatu eta gainerako guztiak besterik gabe, erraz eta erruz, g etimologikoaz idazteko joera, alegia.

Hona adibide gutxi batzuk arazoaren erakusgarri gisa ekarriak: *errejido-re* (HLEH), *errejimen* (Lur), *errejimentu* (HLEH eta Lur), baina *erregidore* (Elhuyar), *erregimen* (EE, Elhuyar), *erregimentu* (Kintana 1980, EE, Elhuyar); *errejistro* (Lur), baina *erregistro* (EE, Elhuyar); *kolejio* (HLEH), baina *kolegio* (EE, Elhuyar); *lejio* (Lur), baina *legio* (Kintana 1980, EE, Elhuyar); *majia*, *majiko*, *mago* (Lur), baina *magia* (Kintana 1980, HLEH, Elhuyar); *orijinal* (Kintana 1980, Lur), baina *original* (EE, Elhuyar); *pribilejio* (HLEH), baina *pribilegio* (Kintana 1980, EE, Elhuyar)... Oro har bi joera nagusi sumatzen dira mailegu horiei dagokienez: j-ren alderago dira HLEH eta Lur —eta OEH bera ere, beharbada: *bijilantzia*, *dilijentzia*, *dirijitu*—; g-ren alderago, berriz, Kintana 1980, EE eta Elhuyar. "Oraingo" mailegu ote dira, dena den, XVI. mendean dokumentatuak omen dauden *kolejio* eta *pribilejio*, esate baterako?

b) Arauak, bestalde, g grafema edozein bokalen aurrean [g] irakurri ohi deladidio, baina gehienetan ez dugu horrela ahoskatzen mailegu berrietako g etimologikohori. Araua eta praktika bereiz dabilta horretan: *j-ri dagokion ebakera, lekuan lekukoa, da nagusi hitz horietan ere (2). Mailegu "jasoetara" mugatuko baltiz g etimologikoaren erabilera, ez lirateke beharbada gutziz alferrekoak izango legea indarrean gordetzeko egin daitezkeen ahaleginak, baina grafia hori *j ebakera erabat errotua duten era guztietako hitzetara, are arruntetara ere, hedatzen bada —*agentzia*, *bigilantzia*, *exageratu*, *exigentzia*, *general*, *gerente*, *gestio*, *original*, *plagio*, *pribilegio* eta horrelakoetara, alegia—, itxura hutsekoak izango dira, nire ustez, arau guztiak. Ahaleginak ahalegin, *j-z ebakiko ditugu aurrerantzean ere g etimologikoaz idatzitako mailegu horiek guztiak. Eta horrek, noski, euskal idazkeraren ezaugarri nagusienetako bat ahultzea eta haustea ekarriko du ezinbestean: hotsen eta grafemen bana-banako egokitzapenari dagokiona, hain zuzen.

Argi dago, hortaz, zehaztu beharra dagoela nolabait Euskaltzaindiak 1986an eman zuen araua. Komeni dela, alegia, araua zein mailegu-motari dagokion ahalik zehatzen mugatzea, batetik, eta ahoskerarenak indarrean dirauenentz berari azadieraztea, bestetik.

Joan den apirilaren 22an Hiztegi Batuko Jardunaldietan M. Zalbidek "Maileguzko hitzen zenbait muga-arazo" izenburuko txostenean kontu hauek plaza-ratu zituenean, entzuleen arteko norbaitek esan zuen, goraki esan ere, ahoskerari batere begiratu gabe eta askatasun osoz erabaki daitekeela hobetsi nahi den idazkera. Idatz ditzagun mailegu hauek guztiak g-z, esan nahi bide zuen entzule hark, nolana h ahoskatzen ditugularik. Utz dezagun, bada, alde bat Euskaltzaindiaren

(2) Jakina denez, ebakera diferenteak ditu *j honek batean eta bestean: [j], [x], [z], [dz]; *j ikurra, hain zuzen, ebakera horiei gutzietan dagokie, lekuan lekuan gautzatzen den modu(et)an gautzatzen dela.

arauak ebakeraz dioena. Izan ere, idazkerak eta ahoskerak zeinek bere izaera propioa dute eta ez dute zer ibili bata besteari loturik.

Baieztapen orokor hori zuzena da, noski, kontu hauetan lehen urrats zalan-zatiak emanak dituen edozein ikasle hasi berrik dakien moduan. Ezin da, ordea, zuhur jokatu nahi bada behintzat, edozein modutara erabili. Izan ere, bide jakin bat hartu *ahal* izateak ez du esan nahi ez derrigor hura hartu *behar* denik ez eta hura denik har daitezkeenetan *egokiena* ere. Aukera kontua da. Idatziak ahoskeraren eskutik derrigor ibili *behar* ez duela egia izanik ere —eta egia da, noski—, ez da horregatik pentsatu behar *ezin* ibil daitekeenik haren pare, neurri handiagoan edo txikiagoan, horrela komeni bada edo tradizioak eta usadioak horrela hobetsi badute.

Eta kontua horixe da, hain zuzen, gurean eta gurea bezalako idazkera alfabetikoetan: teoriak *beharrezko* izan gabe ere, eskuarki ebakeraren isla izan ohi direla. Ez guztizko eta erabateko isla, noski, beste zenbait irizpide osagarri ere erabili ohi baita normalean, gutxi edo asko —hala nola irizpide morfologiko-analogikoa, *eztu* idatzi beharrean *ez du* idaztera garamatzana, adibidez; edo etimologikoa, *curriculum* idazten denean nagusitzen dena, esate baterako—, baina bai neurri handiz hartara zuzenduak daudenak.

Eta hori da, hain juxtu, hemen jokoan dagoena, baieztapen orokor guztiak gorabehera: zer-nolako lekua aitortzen zaion gure idazkeretan oinarritzko irizpide fonografikoari eta zer-nolako bestelako irizpide osagarri. Hizkuntza bakoitzak bere tradizioa du horretan ere. Batzuek leku handi samarra ematen diote idazkera morfologikoari eta beste batzuek, berriz, txikia. Batzuk zabalak dira idazkera etimologikoan, beste batzuk hartara horren emanak ez diren bitartean...

Euskarak ere badu bere tradizioa kontu horretan, zehatzagoa edo nabarragoa eta ez oso luzea beharbada, baina bai nolabait ere bere bidea egin duena, ohiko hitzetan bezala baita maileguetan ere. Eta horixe ezagutzea komeni zaigu beste ezer baino lehen, *g* etimologikoaren auzi honetan egiten dugun hautua egokia izan dadin, aldioro premiarik gabeko aldaketa eta berrikuntzetan murgilduta azkenean zorabioak har ez gaitzan. Hona zer zioen Mitxelenak *Mailegu berrien idazkera-z* idatzi zuen ohar laburrean:

Gure legeak hartu genituen, edo jendeak hartuak izan dira, eta hobe genuke, premiarik gabe ez aldatu. [...] Hobe, beraz, ohiturazko jokabide horiek gorde, salbuespenak salbu. Salbuespenak, jakinaren gainean egin direnean, badute edo izan dezakete esan-nahia (1985: 458).

Azter dezagun, bada, nolako den gure tradizioa —edo tradiziotxoa, nahi bada— eta har ditzagun gero, ez lehenago, hartu beharreko erabakiak. Eta zerbait aldatzekotan, jakinaren gainean egin dezagun, aldatetak zer oinarri duen eta zer mesede edo kalte dakarkeen ondo neurtuta, ez itsumustuan eta beti ere —egin eta desegin etengabeko lan-deslanean— hastapenetan ariko bagina bezala. Askotan itxura hori ematen dugu, beti hasten ote garen itxura...

2. Euskal idazkerak eredu hurbil izan dituen ortografiak, frantsesarena alderdi batean eta gaztelaniarena bestean, hotsen eta letren arteko egokitzapenean oinarritzen dira, esan bezala, erabat ez bada ere bai neurri handian. Frantsesak,

izan duen historia izan duelarik, leku zabal eta oparoa eskaini die fonologikoaz bestelako irizpideei, etimologikoari eta beste zenbaiti. Baina, halaz guztiz ere, oro har fonologikoa da idazkera hori ere (3). Beti izan dira, gainera, eraberritu eta ebakerari lotuagoa egiten saiatu direnak, erreforma saioek arrakasta handiegirik izan ez badute ere. Hona nola mintzo zen Frantses Akademia 1935ean argitaratu Hiztegiari egin zion hitzaurrean:

Lorsqu'en 1637 la Compagnie [Akademia bera, alegia] décida de composer un "trésor" de la langue française, entre les deus manières en usage alors d'écrire les mots elle choisit la plus savante, la plus compliquée, celle qui pouvait intéresser seulement les lettrés du temps. Par la suite elle s'aperçut de son erreur (Biedermann-Pasques 1992: 258an aipatua).

Fonologikoagoa da, jakina denez, gaztelaniaren idazkera. Alde bat utzi zituen honek, frantsesak ez bezala, grekotiko *ph*, *th*, *ch* eta *y* grafiak eta latinetiko kontsonante bituak. Ez zituen, ordea, baztertu garai bateko gertakarien ondorio diren *b/v*, *z(a,o,u)* / *c(e,i)*, *c(a,o,u)* / *qu(e,i)*, *g(a,o,u)* / *gu(e,i)* bikoiztasun historikoak eta ezta aztergai hartu dugun auziarekin zerikusia duen *j(a,o,u)* / *g(e,i)* bikoiztasuna ere. Izan dira hemen ere erreforma saio eta saiotoxak; arrakastarik izan ez duten ahalegin solteak izan dira, halaz ere, gehienak.

Eta euskarak? Euskararen ortografiaren historia askatze-historia izan da neurri batean. Ereduen kopia hurbila izatetik idazkera autonomoagoa izatera darman bidearen historia, alegia, gorabehera eta ezker-eskuin eginiko saiheste guztien barnean edo, nahiago bada, azpitik gauzatzen joan dena. Hau da, bere arau propioak garatzen joan dena, euskalkien arteko diferentziek eragiten zituzten aldeak gorabehera. Eta bilakabide propio horrek are fonologikoagoa egin du, hain zuzen, euskal idazkera. Hasteko, grekoko grafia etimologikoak eta latinetiko kontsonante bituak eta horrelakoak utzi eta maileguei "etxeko" hitzen itxura ematen joan zen, abiada biziago edo mantsoagoan. Azken bi mende hauetan (4), berriz, gurean zereginik ez duten *mb* / *nb*, *v* / *b*, *c(a,o,u)* / *qu(e,i)*, *z(a,o,u)* / *c(e,i)* eta bereziki axola zaizkigun *g(a,o,u)* / *gu(e,i)* eta *j(a,o,u)* / *g(e,i)* bikoiztasun historikoak alde batera utzi eta irizpide fonologiko eta biunibokoari jarraiki, hau da, 'halako fonemari halako letra eta halako letrari halako fonema' bana-bana egokitzea eskatzen duen irizpideari jarraiki, batasun bidea egiten joan da: /b/ beti *b* (*balio*, *bizi*, *debozio...*), /k/ beti *k* (*kantu*, *ke*, *kilika...*), /s/ → beti *z* (*zale*, *zeru*, *ziri...*). Eta, hemen dagokigunez berriz, /g/ beti *g* (*gari*, *gero*, *egin...*) eta /ʃ/ beti *j* (*jakin*, *jende*, *jipoi*, *erlijio...*) (5).

(3) HESO izeneko ikerketa talde batek egin zuen azterketa batek erakutsi duenez, "Dans l'ensemble des textes, le rendement des phonogrammes (la partie prononcée' ou phonologique de notre orthographe) se monte à 82,51 %" (Catach 1981: 63). Eta M. P. Imbs-ek esan duenez, frantses ortografia "encore dans une très large mesure phonétique [da]" (Catach 1981: 108an aipatua).

(4) Ikus Zuazo 1988: 219-261 eta 377-401. Esan gabe doa hemen 'hitzaren idazkeraz ari naizela, ez hitz elkarketari edo diskurtso mailako hitz kateei dagokienaz.'

(5) Gorago esan bezala, ebakera diferentek ditu azken honek batean eta bestean eta are euskalki berean hitz desberdinetan. Dena den, batera zein bestera ebaki, beste fonemekin nahasten ez den unitatea osatzen du eta horrexegatik *j ikur bakar eta batua eman die-

Mesede nabariak ditu batasun eta sinpletasun horrek —albokoentzat inoiz inbidiagarri ere gertatu izan direnak—: errazago eta erosoago egiten zaie idazpide hori bai idazleei bai irakurleei eta baita, ahaztekoa ez dena, nekez eta kostata ari den ikasle andanari ere, ebakeraren aski parekoa gertatzen baita horrelako idazkera. Esan gabe doa hori guztia ohiko euskal hitzei dagokiela eta ez hainbeste grekotik eta latinetik harturik nazioartean zabal dabilzan kultur hitz jasoei. Hauek berex aztertu beharrekoak dira eta halaxe egingo dugu ondoko atalean. Gauza bi esan daitezke, halaz guztiz ere, atal honi amaiera eman aurretik:

a) Ohiko hitzetan azkenerako nagusi gertatu den tradizio hori beti ere go-goan izatea komeni den irizpide eta joera nagusi baten lekuko dela, irizpide fonografikoari aitortzen zaion lehentasunaren lekuko, hain zuzen.

b) Maileguz harturiko hitz jasoak ohartu gabe bezala pasatzen direla maiz eguneroko ohiko berba arrunten sailera eta hori gertatu ahala hitz horiek irentsi, 'etxekotu' eta euskal hitzen itxura emateko joera izan duela euskarak. Etengabeko bilakabidean aurkitzen dira maileguak eta 'kultur hitzak' ohiko berbetatik be-reizten dituen muga erraz gainditzen dutelarik. Berba jaso izatetik ohiko hitz izatera erraz pasatzen dira, itxura ere 'etxekotuz':

Hitza gureganatzean, zenbait gauza kentzen saiatzen gara (edota saiatu izan gara), beste zenbait gehitzen, beste batzu, azkenik, aldatzen. Horrelakoak gertatzea hitza sartua eta hartua dagoelako seinalea da. Hobe, beraz, ohiturazko jokabide horiek gorde, salbuespenak salbu. (Mitxelena 1985: 458)

3. Zenbateraino balio du esandako horrek guztiak mailegu "berrien" idazkerarako? Zer gertatzen da, alegia, idatzian behintzat horren "zahar" ez diren maileguekin, batez ere kultur hitz jasoekin? Horiekin sortzen da, hain zuzen, auzia: zein dira, horietan, etorkiz dakarten itxura aldatu gabe gorde nahi ditugunak eta, gordetzekotan, nola gorde behar dute itxura hori?

Auzi horretan ere ez gaude aintzin-lanik gabe. Kontua plazaratzen lehena Krutwig izan omen zen 1950eko urtarrilaren 27an Euskaltzaindian irakurritako txosten batean, gorabehera hauen historia aztertu duen Zuazok gogorarazi digunez (1988: 394 hh.). Grekotiko eta latinetik maileguen beharra aldarrikatu zuen hark, batetik, eta mailegu horiek dakarten eta nazioartean, nahiz ez beti berdin eta neurri berean, zabal dabilen idazkera etimologikoa gorde beharra defenditu zuen, bestetik. Zuazok azaltzen duenez, ordea, lehen proposamena, hau da, maileguen beharrarena, aski zabal onartu bazen ere, bigarrenak ez zuen arrakastarik izan:

Proposamen hauek erdizka baizik ez dira nagusituko ondorengo urteetan: kultur hitzak mailegatu premiaren aski jabetze zabala baldin bada ere, ez da beste horrenbeste jazotzen —salbuespen urri batzuk gorabe-

---

zaiokegu, ebakera horien guztien adierazgarri. Idazkeran ere izan ditu gorabeherak, *j*, *y* eta *i* idatzi izan baita, azkenerako lehena nagusitu bada ere. Arantzazuko txostenak dioenez (II,9): "*J* idatzi behar dugu, noski, beti bezala, oraingoz nork bere moldera ebakitzen duela: *jakin, jende, jo*, etc." (Mitxelena 1968: 208).

hera— kultur hitzon jatorrizko itxura eta ortografia ere gorde beharra dagoelakoan (1988: 396).

Horrela da, bai. Arrazoi praktikoengatik —Mixelenak behin eta berriro aipatzen zuenez— idazkera etimologiko zabala alde batera uztea hobetsi da, erabilera hedatuenean behintzat (ikus, besteak beste, Arantzazuko txostena IV.6) (6).

Urte batzuk geroago, 1986an, batzuen eta besteen iritzia entzun ondoren, arau batzuk eskaini zituen Euskaltzaindiak mailegu berri horien idazkeraz. Villasanteren ustez bere bidea aurkitu du euskarak erabaki horietan, ez frantsesarena ez gaztelaniarena ez besterena ez dena. 'Oreka' izan daiteke euskararen bide propio hori ondoen definitzen duen hitza. Honela dio, hain justu, aipatu arau horiek biltzen dituen liburuxkaren hitzaurreak:

Badirudi, bada, euskarak ere auzi honetan halako oreka bat bilatu behar duela. Eta hori bilatu nahirik, erreferentzi puntu asko hartu dira kontutan: usadioa (gurea eta besterena), begi kolpea, etimologia, fonetik legeak etab. (Euskaltzaindia 1986: 12; ikus, halaber, Villasante 1988: 254).

Nola gauzatzen da, bada, 'oreka hori'? Zein da, aukeran diren bide desberdinen artean, euskararentzat hobetsi dena? Hona: nazioartean zabal dabilzan kultur mailegu berrietan jatorrizko itxura nolabait gordetzearen aldeko da Euskaltzaindia, baina ez guztiz. Grekoko grafia etimologikoak, esate baterako, bazter utzi ditu, aspaldiko joerari jarraiki; eta berdin latinetikoz zenbait grafia, hala nola kontsonante bituak etab. Onartu ditu, hala ere, zenbaitetan idazkera etimologiko batzuk. Eta neurri batean bada ere onartu dituen idazkera etimologiko horiek badute nire ustez ezaugarri amankomun nagusi eta guztiz jakingarri bat, berariaz aipatzea eta kontuan hartzea merezi duena, aipatu 'orekaren' funtsa hortxe egon baitaiteke beharbada: *idazkeran onartu diren joera etimologikoak ahoskeran ere idazkeran bezalaxe gauzatzen direnak direla, alegia; hau da, beste modu batera adierazita, ahoskeran ere gauzatzen diren neurrian onartzen direla idatzian joera etimologiko horiek.*

Idatziaz ari da Euskaltzaindia proposamen horietan, noski, eta, hain zuzen, mailegu jaso horiek zenbait puntutan euskararen lege fonetiko zaharrak erabat bete gabe *idaztea* proposatzen du. Baina, bide batez, berez idazkeraz aritu arren, ahoskeran ere lege fonetiko zahar horiek bete gabe geratzen direla erakusten du: *konstituzio* eta *amnistia* idazteko arautzen duenean, esate baterako, garai batean bakunduko ziren *ns(t)* eta *mn* kontsonante multzoak bakundu gabe uzteko esaten du; baina, jakina, horrela idatziz gero, esan ere osorik esango dira multzo horiek, sinpletu eta bakundu gabe. Idazkera bezala ebakera bera ere 'etimologikoa' da, nolabait esan. Labur esan, euskararen ortografian nagusi den bide fonografikotik aldendu gabe dabilza, oro har, proposamen hauek ere: *idazkera eta ebakera eskutik doaz hemen ere*. Ikus dezagun hori gertuagotik, Euskaltzaindiak eskaini arauak banan bana aztertuz:

— Hitz hasieran, eskuarki protesia ipintzea proposatu du Euskaltzaindiak, mailegu berri-berrietan izan ezik: *erremedio* idatziko da, hortaz, baina *radar*, ale-

(6) Mixelena 1968: 215.

gia. Ebaki ere horrela ebakiko dira horiek, noski, lehena protesiarekin eta bigarre-
na gabe.

– Hitz amaierarako hartu diren erabakiak ere –noiz -u noiz -o , noiz -is noiz
-i etab.– idatzian ezezik ahoskeran ere eragina izango dutenak dira.

– Bere baitan x letra dutenetan salbuespen bat ezartzen da: kontsonante au-
rean s idatziko da, bestetan ez bezala, tradizioari jarraituz –*estrainio, esplikatu,*
testu...–. Salbuespena, hain zuzen, fonografikoa da: letra hori kokagune horretan
[s] ebakitzen denez eta, hori dela eta, tradizioan ere s idatzi izan denez, hori ho-
betsi da aurrerantzerako ere. Idazkera eta ebakera elkarren eskutik berriro (7).

– Kontsonante multzoetan erabaki diren idazkerak ebakeran ere islatzen di-
renak dira, arestian esan bezala: *amnistia, teknika, administrazio, adjudikatu, ins-*
titutu, eszeptiko... Horiek guztiak “idatzi bezala” irakurtzen dira. Ohar hau egin
behar da gainera: *adberbio* eta *eskema* bezalako hitzetan kontsonante multzoak
onartzen badira ere, –*dv*– eta –*sch*– grafia etimologikoak gorde beharrean, –*db*–
eta –*sk*– grafiak hobetsi dira, bestetan bezala. Hau da, esan ere egiten diren kon-
tsonante multzoak bere horretan gorde diren arren, idatzizko itxura aldatu eta
etxekotu egin da, gure idazkeran nagusi den irizpide fonografiko hertsia eskat-
zen duen /b/ → b eta /k/ → k parekotasun biunibokoa ez hausteko.

4. Are garbiago eta esplizitoagoa da, ordea, kontua, gure auziari dagokion
arauan, g grafema [g] irakurri ohi dela baitio berariaz, garbi erakutsiz idazkera eta
ebakera eskutik doazela hemen ere. Horrela gauzatzen eta zehazten da, Villasan-
teren ustez (1988: 246), g grafia honen aldeko aitzindari izan zen Ormaecheva-
rriak bere *Crestomatia*-n iradoki zuena:

Así, pues, se escribirá “Birjiña”, “Birtute”, “Ebanjelioa”, según la pro-
nunciación corriente; pero se conservará la “G” de “Genesis”, puesto
que, si bien en castellano se pronuncia “Jénesis”, no es preciso que
tenga la misma pronunciación en euskera, ya que se trata de palabra
no asimilada aún, cuya pronunciación se deja un poco al arbitrio del
leyente (1959: 149).

Bi puntu azpimarra daitezke lehen iradokizun honetan: a) ezaugarri zeha-
tzak dituen mailegua du aipagai, izen propioen sailetik hurbil dabilena eta “iren-
tsirik” ez dagoena, hau da, inola ere ohikoa eta arrunta bilakatu ez dena; b) eba-
kera aipatzen du berariaz idazkeraren irizpide gisa (“según la pronunciación
corriente”) eta horri jarraiki *Ebanjelioa* idatzi behar dela dio; irentsi gabeko-
Genesis hitza , ordea, ez da nahitaez [x] ebaki behar eta hori dela eta, ebakerak
lotzen ez duenez, g-z idatz daiteke.

Arantzazuko txostenean ere aipatzen du kontu hau Mitxelenak (IV.9):

Nik [...] -logia azken buruz dutenetan eta antzekoetan, g gordeko
nuke, bakoitzak bere erara esan dezan: *jeolojia*, etc., hobeak liriteke

(7) Bokalarteko x-rena izan daiteke salbuespena: euskal hitzetan /s/ adierazten du eta
maileguetan ks ebakiko da beharbada. Orobat, beharbada, adibide batean ageri den *psikosi*
hitzaren hasierako ps-...

belarriarentzat; ez, ordea begientzat. Eta hizkuntza idatzia begiek jasozten dute bestek baino lehenago (1968: 216).

Bi puntu azpimarra daitezke aipamen honetan ere: a) mailegu jakin batzuez ari da berrito Mitxelena, *-logia* dutenez eta antzekoez, ez, ordea, guztiz “zahar” izan gabe ere ohiko eta arrunt bilakatu den edozein maileguz; b) txostenaren ildo nagusiari jarraiki idazkerara mugatzen da hertsiki Mitxelena, ahoskera kontuak artean alde bat utziz. Esaten den moduan esaten dela ere —horretan ez du berriazko arau berririk ematen, bakoitzak *de facto* egiten duena aintzat hartuz—, nola idatzi behar den proposatzen du. Hori dela eta, batzuen ahoskeran esana idatzia-ekin bat etorriko ez balitz ere, komeni denean hauek bereiz ibil *daitezkeela* gogorazten digu.

Kontua garbitzera dator, ordea, azkenik, Euskaltzaindiaren 1986ko arauak. Lehen puntuari dagokionez, gauzak gehiegi zehazten ez baditu ere, eskaintzen dituen adibideek adierazten dute nolabait zein mailegu-motaz ari den ‘orain mailegatzaren diren’ hitzez ari denean. Aurrekoek bezala honek ere batez ere jakintza arloko mailegu jasoak ematen ditu adibide, ez edozein mailegu. Hona: *biologia, geografia, filologia, dramaturgia*. Bigarren puntuari dagokionez, berriz, guztiz esplizittoa da Euskaltzaindia, aurretik leudekeen zalantzak guztiz uxatzeko moduan: idazkera hori daramaten maileguei [g] ebakera dagokie.

Ikusten denez, euskal ortografiak finkatuxea duen bide nagusitik dabil arau hau ere: ahoskeraren pareko den neurrian onartu da idazkera ‘etimologikoa’.

5. Horiek horrela, bada, Euskaltzaindiak hobetsitako bide horri jarraitzea proposatuko nuke nik aztergai dugun araua zehazterakoan ere. M. Zalbidetik aipatu Gasteizko Jardunaldietan aurkeztutakoaren ildotik doa nire proposamena, idazle eta hiztegiaren zenbaiten orainagoko jokabidea gorabehera:

a) Latinetiko kultur mailegu jasoak eta jakintza arlokoak dira jatorrizko *g(e,i)* grafia gordeko dutenak, [g] hotsez ebakitzen direlarik beti ere, ahoskera jasoaan bederen. Zalbidetaren txostenaren 8. orriko c) multzoan zerrendatzen dira horrelako maileguak. “Hitz ikasiak” dira, batez ere eskolan eta unibertsitatean erabiltzen direnak, jatorri grekoa dutenak asko eta asko. Horiek baizik ez nituzke nik *g-z* idatziko (8).

b) Aldi berean, eta alderantziz esana, gainerako guztiak, hau da, ohiko hitz bilakatu diren mailegu arruntagoak eta guztiz zaharrak izan gabe ere, ahozkoan sartuxeak direlako-edo [g] ez baina *j-ri dagozkion ebakeretakoren bat finkaturik dutenak eta, ahaleginak ahalegin, aldatzeko modu segururik ez dutenak, *bijilantzia, bijilia, dilijentzia, exijentzia, intelijentzia, jestio, kolejio, majiko, orijinal, plajio, pribilejio* eta horrelakoak, *j(e,i)* grafiaz idatziko nituzke, mailegu zaharragoak bezala. *Izan ere, horrela egitea aholkatu eta gomendatuta ere [g] ebakiko ez diren maileguak hobeto dugu j-z idaztea, euskararen tradizioan nagusi izan den irizpidea-ri jarraiki!*

(8) Zerrenda horretatik hitz batzuk kenduko nituzke nik, beharbada, hala nola, erroari begiratu gabe, arruntak bilakatu diren *nostalgia, agente, agentzia* etab: *j-z* idatziko nituzke hauek ere, arruntagoak eta etxekotzen hasiak direnak bezala.

Hitz arrunten multzokoak izateaz aparte eta ebakera guztiz finkatua izateaz beste, hirugarren ezaugarri bat ere badute mailegu hauetako askok: etxekotzen hasiak direlako seinaleak dituzte bere baitan. Horrela, esate baterako, errejimen hitzak *e* protetikoa du; kolejio -k k letra, jatorrian ez bezala; bijilantzia hitzak *b* eta *tz* grafiak, geureganatzen hasia delako seinale... Harrigarria izango litzateke, gero, e protetikoa, *b*, *k*, *tz* eta horrelakoak hobesterakoan jatorrizko idazkera aldatu eta gureganatzeko batere arazorik izan ez eta horien alboan, berriz, *g* letra *j*-ra ezin aldatu izatea, “begiek onartzen ez dutelako”!

Proposamen honek *g(e,i)* grafia daramaten hitzen zerrenda murriztu eta ahalik zehatzen mugatzea dakar nahitaez. Multzo zabal eta irekia izan beharrean, multzo “markatua” izango litzateke hau nolarebait, hitz “ikasiak” bildu eta gainerakoak kanpoan uzten dituen. Hiztegi Batuan egin beharko litzateke mailegu bakoitzarekin baterako edo besterako hautua eta han ikusiko genuke argi eta garbi zein maileguk gordetzen duen itxura etimologikoa bai idatzian bai ebakera $-g(e,i)$ gordez— eta zeini ematen zaion etxekotuen itxura ebakera bezala idatzian ere $-j(e,i)$ hobetsiz—.

Aukera honen mesedeak eta alderdi onak honako hauek dira, besteak beste:

a) Dugun tradizioarekin —tradizio zehatz nahiz nabarra, baina tradizioa azken finean— bat dator eta euskal ortografiak izan duen joera nagusietako bati segida ematen dio.

b) Sinpletasuna eta segurtasuna dakarkio euskaraz idazten eta irakurtzen duenari. Eta gogoan hartu behar da euskaldun askorentzat ari garela —gaur egun hezkuntza sistematik pasatzen den ikasle-jende andana handiarentzat, besteak beste— eta ez bizpahiru jakitunentzat. bakarrik. Ez da mesede txarra izango ikasle horientzat, eta ez horientzat bakarrik, noski, ahoskeraren pare doan ortografia hobestea. Bestela egingo bagenu, ostera, hau da, “berri” ustezko denak *g-z* idatziko bagenitu, batasunaren izenean honako bikoiztasun hau bultzatuko genuke: *G(e,i)* grafia [g] irakurriko genuke batzuetan eta *j beste zenbaitetan —[biologia] irakurtzea lortuko da beharbada, *egin*, *giro* etab. bezala, baina nekez esango dugu [kolegio], [original] eta abar—. Bi ebakera, beraz, grafema baterako. Eta, era berean, *j esaten duguna *j* idatziko genuke batzuetan (*birjina*) eta *g* beste zenbaitetan (*kolegio*) (9).

Orain arte ez genuen zama ezartzea ez ote da hori?

BIBLIOGRAFIA

BIEDERMANN-PASQUES, Liselotte. 1992: *Les grands courants orthographiques au XVIIIe siècle et la formation de l'orthographe moderne*. Tübingen (Max Niemeyer Verlag).

(9) Bikoiztasun hori nahasketa iturri bilakatuko litzateke ezinbestean. Dagoeneako soma daitezke horrelako nahasketak: hiztun berak hitz bat inoiz [g]-z inoiz [x]-z esaten du, arau finkorik gabe, edo batzuetan *g-z* eta beste batzuetan *j-z* idazten du. Egunkari baten artikuluan *teniente jeneral* eta alboko argazkian *teniente general* irakurri berri dut egunotan.

CATACH, Nina. 1988: *L'orthographe*. Paris (Presses Universitaires de France).

EE: ikus EUSKALDUNON EGUNKARIA.

ELHUYAR. 1993: *Hiztegi Entziklopedikoa*. Usurbil.

EUSKALDUNON EGUNKARIA. 1992: *Estilo Liburua*. Donostia.

EUSKALTZAINDIA. 1986: *Maileguzko hitz berriei buruz Euskaltzaindiaren erabakiak*. Bilbo.

HLEH: ikus SARASOLA, Ibon. 1984.

KINTANA, X. eta beste. 1980: *Hiztegia 80*. Bilbo.

LUR. 1991: *Lur Hiztegi Entziklopedikoa*.

MITXELENA, Koldo. 1968: "Ortografia", *Euskera* XIII (205-211) ("Arantzazuko txostena" gisa ezagutua).

—. 1985: "Mailegu berrien idazkera". *Euskera* XXX, 2 (457-459).

—. 1987tik aurrera: *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbao (OEH laburduraz aipatua).

OEH: Ikus MITXELENA, Koldo. 1987.

ORMAECHEVARRIA, Ignacio. 1959: *Euskera. Un poco de gramática y algo de morfología del verbo vasco*. Zarauz (Icharopena).

SARASOLA, Ibon. 1984tik aurrera: *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*. Donostia (HLEH laburduraz aipatua).

VILLASANTE, Luis. 1988: *Euskararen auziaz*. Oñati.

ZALBIDE, Mikel. 1994: "Maileguzko hitzen zenbait muga-arazo" (Hiztegi Batuko batzordearen Jardunaldietan, apirilaren 23an, irakurritako txostena).

ZUAZO, Koldo. 1988: *Euskararen batasuna*. IKER-5. Bilbo. Euskaltzaindia.